

Csobán Endre Attila

EGY HATÁRMŰFAJON BELÜLI HATÁRESETRŐL

Egy írásos folklórkutatás módszertana és tanulságai

Mint azt címe is jelzi, a dolgozat egy eddig egyáltalán nem, vagy csak kevésbé vizsgált jelenséget tesz tüzetesebb elemzés tárgyává. Legfőbb kiindulópontja az adatközlő írásos feljegyzéseinek vizsgálata, amely feljegyzések – mint később látni fogjuk – szerves egységet alkotnak az adatközlő címke-, képes folyóirat- és képeslapgyűjteményével. A dolgozat azt is szemlélteti, hogy az ilyen és ehhez hasonló népi feljegyzések és gyűjtemények elemzése milyen részeredményekkel szolgál a paraszti egyéniségkutatásban.

A KUTATÁS HELYSZÍNE, AZ ADATKÖZLŐ RÖVID BEMUTATÁSA

Kutatásom 1993 szeptemberében zajlott le Érsemlyénben (Bihar m.), az adatközlő lakhelyén. Cs. T.¹ 1930-ban született Érsemlyénben. Hat elemi osztályt végzett. Nem ment férjhez. Tanyán nevelkedett, a falutól nem messze ugyan, de a faluval mégsem tartotta a kapcsolatot folyamatosan, különösen idősebb korában. Nyilván jelentős szerepe volt a tanyai környezetnek, a faluközösségtől való viszonylagos elszigeteltségnek, kívülálláságnak abban, hogy jelleme befeléfordulóvá, zárkózottá, az átlagosnál csendesebbé vált. Nemkülönben jelentős szerep tulajdonítható erre nézve a katolikus vallási nevelésnek, amit gyermekeibeiben kapott; továbbá a már említett ténynek, hogy nem ment férjhez (bár itt az ok-okozati sorrend vitatható). Fiatalabb korában is gyenge testfelépítésű, nehéz testi munkára nem fogható, beteges alkatként tartotta számon a család; idősebb korára ezek a hajlamok még inkább kihangsúlyozódtak. Állandó gyengélkedése, betegségre való hajlama miatt templomba kb. két évtizede nem jár, de a vallás ma is sokat jelent számára, tartja a kapcsolatot az egyházzal, magányos, belső hitéletet él (imádkozik, a szentségekhez rendszeresen járul). 1971-től édesanyjával egy háztartásban, 1977-től kettesben (szomszédok nélkül) éltek a tanyán, 1988 őszétől magányosan él ugyanott. 1968-ban a tanyára rádiókészülék került. Ettől kezdve fokozatosan a rádióhallgatás vált egyik legfontosabb elfoglaltságává, legfontosabb „kulturális tevékenységévé” a korábbi olvasással szemben. (Látása erősen romlani kezdett ezekben az években.) Így a rádió vált számára elsődleges információforrássá, a szélesebb értelemben vett külvilággal való kapcsolattartás eszközévé/közegévé.

A rendszeres rádióhallgatás adott alkalmat „műsorfüzetek” nyitására, amelyekben aztán a különböző rádióműsorok kezdési időpontjainak feljegyzésein kívül jóval nagyobb szerephez jutott, mennyiségileg is többre rúgott az egyéb természetű följegyzések száma. Feljegyzett információinak, feljegyzéseinek fő forrásai/ösztönzői a rádióon kívül a család eseménytörténete, a falu eseménytörténete, folyóiratok, újságok, könyvek, saját életének eseményei stb.

A KUTATÁS ÉS MÓDSZERTANA

A kutatást előnyös alapállásból kezdhettem, hiszen az adatközlővel rokon kapcsolatban állván, mind személyiségéről, mind feljegyzéseiről, gyűjteményeiről rendelkeztem már előzetes ismeretekkel. A kutatás többrendbeli beszélgetés, illetve jegyzetelés formájában zajlott le. Amíg az adatközlő megszokott napi teendőit végezte, én feljegyzéseit olvastam át figyelmesen, majd szelektíven ki is jegyzeteltem. A jegyzetelésnél igyekeztem megtartani az eredeti, teljes korpuszon belüli tematikai, szövegterjedelmi stb. arányokat. Szükségesnek tartottam az anyag bizonyos mértékű tematikus csoportosítását, habár az eredeti korpuszon semmiféle nagyobb mérvű (3–4 egymás után lejegyzett szövegegységénél nagyobb kiterjedésű) rendszerezést nem lehet fölfedezni. Szövegegységnek tekintettem egyfelől az egyetlen szövegnek tekinthető egysoros, ill. néhány soros bejegyzéseket (szemantikai szempontból), másfelől az ugyanazon időpontban elejétől végig lejegyzett, ill. bizonyos folyamatossággal egy időintervallumon belül vezetett listákat, listaszerű alakulatokat (pragmatikai szempontból).

Jegyzeteléskor tehát a következő szempontok szerint próbáltam csoportosítani az egyébként (mind tematikai, mind kronológiai szempontból) teljesen heterogén anyagot: A. *Család, rokonok, ismerősök*; B. *Politika, történelem*; C. *Vallás*; D. *Irodalom, színház, zene*; E. *Rádió*; F. *Időjárás, gazdaság, házimunka*; G. *Dalok, versek, emlékek*; H. *Kuriozitások, egyebek*. Természetes, hogy ez a besorolás is – mint minden hasonló természetű csoportosítás – bizonyos mértékig önkényes. Nem is beszélve arról, hogy jelentős mértékben változtat az eredeti szövegek korpusz aspektusán. Ugyanazon jelentéseket, ugyanazon szövegegységeket különféleképpen társítva egymáshoz sokszor nemcsak árnyalatokban, de lényegesen különböző szövegegészhöz jutunk: ez a tanulság már rég megszületett a textológiában, ill. a generatív grammatikában, mégis a felfedezés erejével hatott rám, amikor a jegyzetelés – és ezzel együtt a rendszerezés – feladatához hozzáláttam. Természetesen alapvető kérdésként merül itt fel az, hogy lévén szó különböző alkalmakkor keletkezett, szorosan össze nem függő, egyenként kisméretű feljegyzésekről, szabad-e célul tűznünk ebben a kutatásban az egyes szövegegységek közötti esetleges összefüggések feltárását. Előzetesen is leszögezzük, hogy súlyos módszertani hiba volna mind az, hogy ezeket a szöveg-

egységeket csak egymástól elszigetelten tekintsük, nem véve figyelembe semmiféle kontextuális függést, mind az, hogy kész tényekként könyveljünk el olyan kontextuális jelentéseket, amelyeket a mi (önkéntes) csoportosításunk eredményezett, és amelyek létrehozása nemcsak hogy nem állt szándékában a feljegyzéseket készítő adatközlőnek, de ilyen kontextualitás még latens módon, az ő kognitív térképén bejelölhetően sem létezik. (Tehát az általunk kihámozott jelentés még potenciálisan sem igazolható az adatközlő bevonásával). Szinte megoldhatatlan helyzeteket előlegez meg ez a módszertani probléma. Mindezeket figyelembe véve, a vizsgálat során arra törekedtem, hogy a kontextuális jelentések meglétét az adatközlő segítségével ellenőrizzem (nem közvetlen rákérdezéssel, inkább a kérdéses két vagy több szövegegység felidézésével és arra való rákérdezéssel, hogy vajon miért kerültek azok egymáshoz (papíron vagy időben) közeli feljegyzésre. A fentebb említett csoportosítási szempontok sorrendje mind az egyes témáknak az adatközlő számára való fontossága szempontjából, mind a szövegkorpuszon belüli mennyiségi részarányok szempontjából irreleváns, önkényesen megválasztott (amint azt a mellékelt anyag is mutatja). A kérdéseimre kapott válaszokat (amely kérdések többsége valamilyen konkrét szöveghez, illetve a gyűjtemények részét képező tárgyhoz kapcsolódott) kazettán nem rögzítettem, így a szó szerinti lejegyzés a beszélgetés anyagát illetően kevés. A feljegyzések jegyzetelését az eredeti szöveghez betűhíven, az eredeti tördelést megtartva végeztem.

Előzetes tájékozottságom az adatközlővel, a kutatás tárgyával kapcsolatban lehetővé tette egy vázlatos kérdőív előzetes összeállítását. Bevezetőül ezt közlöm:

- Mikor/ik az első feljegyzések?
- Mivel és mire jegyzetelt/jegyzetel?
- Címkéken, képes folyóiratokon kívül még mit gyűjt?
- Honnan merítette a feljegyzések anyagát?
- Milyen gyakorisággal, rendszerességgel hallgat rádiót? Milyen műsorokat? (Kedvenc műsorai, műsorfajtái)
 - a nagyvilág híreit mindig meghallgatja? Mi érdeklí leginkább a hírműsorokból? (politikai, gazdasági, bűnügyi stb.)
 - értékítéletei egyes „előadásokkal” kapcsolatban (ha „jó”, miért jó, ha „rossz”, miért rossz?)
 - miért „jók” az operettek, a „magyar nóták”?
 - miket tartott érdemesnek följegyezni a rádióban hallottakból?
- Mit és mennyit olvasott?
 - milyen a „jó könyv” és a „rossz könyv”? Miért jó? Miért rossz?
 - mitől „jó” egy folyóirat, egy lap?
 - milyen a „jó” kép, rajz, illusztráció?
 - még most is olvas? Mit és mennyit?

- Miért gyűjtötte össze a képeslapokat, üdvözlőlapokat? (Csak emlékfunkciójuk vagy „szép” voltak miatt is rakta őket félre?)
- A gazdasággal, házimunkával, időjárással kapcsolatos feljegyzéseknek volt-e, van-e gyakorlati szerepe, vagy csak krónikaszerűen örökítette meg ezeket is?
- Hogyan indokolja maga és a mások számára: miért kell megőrizni a család életével kapcsolatos eseményeket? Hát a falu eseménytörténetének egyes mozzanatait?
- Hogyan tekintette át, hogyan rendszerezte jegyzeteit? (Fontosnak tartotta ezt?)
- Ha valamit arra érdemesnek tart, mindig fel is jegyzi? (Mennyire következetesen jegyzetel?)
- Szokta elővenni jegyzeteit azért, hogy újraolvassa, újra átnézze?
- Miért tartotta érdemesnek elrakni az egyes címkéket, könnyűipari (élelmiszeripar, konfekcióipar) csomagolóanyagokat? (Önmagukért, csak a tanyán levő papírhány miatt, is-is?)
- A gyűjtemények forrásai (honnan, hogyan szerezte be, hogyan állt össze mai állapotában?)
- Vesztett-e el feljegyzéseiből, gyűjteményeiből? Ha igen, hogyan viszonyult ehhez?
- Körülbelül hányan és kik tudnak ezekről a feljegyzésekről, gyűjteményekről? Hogyan értékelik azokat?
- Hogyan okolná meg (saját maga számára hogyan indokolta meg), miért, milyen megfontolásból készítette a jegyzeteket? És a gyűjteményeket?

Ez a kérdésszerkezet, mint látható, nem annyira egy szigorú elméleti-módszertani rendszerezést, mint inkább egy konkrét beszélgetés fonalát igyekszik követni. Ezért úgyszólván mondanom sem kell, hogy ez a kérdés-szerkezet a kutatás folyamán, a beszélgetés menetében bővült, elágazott eredetileg nem feltételezett irányokba.

ELEMZÉS. MŰFAJI ÉS JELENTÉSTANI-SZEMIOTIKAI PROBLÉMÁK

Mint ezidáig is látható volt, a feljegyzéseket és gyűjteményeket mindig egyszerre, egymás mellett emlegettük. Nem véletlen és nem indokolatlan ez az eljárás, hiszen a feljegyzéseket és gyűjteményeket lehetetlen mereven elhatárolni egymástól. A legkülönbözőbb címkék, tasakok, csomagolóanyagok „hátsó”, fehér oldalán, illetve szegélyein is találunk ugyanis feljegyzéseket (a feljegyzéseknek mintegy a fele így készült); ezek a címkék stb. aztán bekerültek a „műsorfüzetek” (részben előzetesen teleírt iskolásfüzetek, amelyeket egyik testvérének gyerekeitől kapott) lapjai közé, többé-kevésbé szerves egységet alkotva azokkal. Ez a „szerves egység” természetesen nem jelenti azt, hogy ezek a címkék ne lennének bármikor kiemelhetőek arról a helyről,

ahol pillanatnyilag vannak, és mondjuk áthelyezhetőek egy másik füzetbe. Ez azonban nyomban érthetővé válik, ha emlékeztetünk a szövegtörzs heterogenitására, teljesen véletlenszerű kontaminálódására (a rögzített, befűzött füzetlapokon is lehetséges, hogy a legfrissebb információk néhány öt évvel, néhány tizenöt évvel és néhány száz évvel ezelőtt odajegyzett információ mellé/alá/fölé kerüljenek). Talán ezzel a megfogalmazással is élhetnénk: ennek a szövegtörzsnak a lényegéhez tartozik a nagyfokú heterogenitáson kívül egy nagyfokú mobilitás, mobilizálhatóság is – ami anélkül is megvalósítható, hogy az adatközlő által sajátkezűleg lejegyzett szövegegyeségeket átmásolnánk. A képeslapgyűjtemény borítékjain, egyes képeslapok szélein szintén találunk feljegyzéseket. A folyóiratok, újságok pedig a feljegyzések forrásai közé sorolódnak. Így interferálódnak tehát a feljegyzések és a különböző gyűjtemények. Az interferenciákat még tovább is sorolhatjuk, ha elmondjuk, hogy az adatközlő folyóirat-címlapokból, postai képeslapokból ún. „montázsokat” is készített a házában található, régebben fényképeket, illetve az édesapja mesterlevelét tartalmazó nagyobb méretű képek keretbe, valamint keret nélkül, poszterszerűen is. Egyes mutatósabb élelmiszeripari, könnyűipari címkék az ajtókra, szekrényajtóra, falra is felkerültek. Ezek a kifüggesztett montázsok, címkék szintén nem állandó elrendeződést mutatnak; időnként átrendezi, újjal gazdagítja, illetőleg szelektálja őket az adatközlő. És a dobozott gyűjtemény–feljegyzések–fali dekoráció átmenetekkel még mindig nem irtuk teljes egészében ezt a sokféle átmenetet és összefüggésben gazdag alakulatot: ha jobban szétnézünk a szobában, észre vesszük, hogy a szekrény tetején, a virágállványokon és még néhány helyen élelmiszeripari dobozok, üvegek (instant kakaópor stb.) találhatóak, észrevehetően dekorációs szándékkal elhelyezve. Ragasztó nem lévén a tanyán, a szükséges rögzítéseket általában tüvel-cérnával oldotta meg az adatközlő – mind a „műsorfüzetek” fedelének beborításánál, mind a „montázsoknál”. A borítókat mintás papírokból (falvédópapír, csokoládés, makarónis stb. csomagolóanyagok) vagy később telerajzolt fehér csomagolópapírból készítette. Rajzolásnál indigóval történő másolást kell értenünk; ugyanazzal a technikával készültek ezek a rajzok, mint az öccsei által készített emlékfüzetek illusztrációinak zöme (indigóval, színes ceruzával színeztve). Szembetűnő különbség van a színezésben: amazok színezése mértéktartóbb, harmonikusabb; itt egészen rikító, diszharmonikus színkombinációkkal is találkozunk.

Visszatérve a feljegyzések „mobilizálható” jellegére, meg kell még jegyeznünk, hogy ez a szövegtörzs nemcsak gyarapodik, de állandóan mobilizálódik is. Mind az adatközlő, mind testvéreinek gyerekei is a mozgatható címkéket, tasakokat nézegetés, olvasgatás közben gyakran átcsoportosítják, általában szándéktalanul, spontán módon. Az adatközlő tehát maga sem tartja lényegesnek egy adott elrendezést, sorrend megőrzését. Leggyakoribb írószerszáma a – majd minden parasztagazdaságban megtalálható –

tintaceruza (ezt nemegyszer nyálazta is, úgy jegyzetelt, „*hogyan lát-szodjon*”), grafitceruza, nagyon ritkán golyóstoll. Az első feljegyzések 1968-ban készültek. Feljegyzéseit ekkor még önmagához következetesen készítette az adatközlő, azaz nagyjából mindent följegyzett, amit arra érdemesnek tartott. Ez a következetesség később (a hetvenes évek derekától) megbomlott: romló látása következtében feljegyzései egyre gyérültek, hosszabb feljegyzések (listaszerű szövegegységek – l. táncdalénekesek listája, a Szabó család szereposztása stb.) készítésére egyre ritkábban vállalkozott. Híreket rögzítő feljegyzései is egyre szűkszavúbbakká váltak az évek során. Ez a fokozott rövideg néha frappánságot eredményezett (pl. „*december 25-én végeztek ki a két veszett kutyát – 1989. év*”), de gyakoribb eset, amikor az illető feljegyzés annyira töredékes, hogy hírértéke már csak az ő számára van – ideig-óráig, mert aztán ő is elfelejti (az esztergomi bazilika 1993 nyarán történt felgyújtása nyomán mindössze ennyi került be az egyik füzetbe: „*Esztergom/Bazilika*”). Nyilván kettős motivációjú degradációs folyamattal állunk itt szemben, hiszen saját bevallása szerint jegyzetei nagy részét főleg azért készítette, hogy üres óráiban fellapozgathassa, újra meg újra átnézhesse őket – részint az információk felidézése végett, részint unalomból. Amilyen mértékben romlott látása, úgy romlott kézírása is. A hatvanas-hetvenes évek fordulóján készült jegyzetek kézírása kiegyensúlyozott, nem túl lendületes, de kiforrott írás; az 1990-ből való kézírás már kiegyensúlyozatlan, döcögős, türelmetlenebb, igénytelenebb vonalvezetésről tanúskodik.

A feljegyzések ortográfiája ritka kivételektől eltekintve következetesnek mondható; nagyrészt az 1940-es évek helyesírási gyakorlatához igazodik. (1938–44 között járt iskolába az adatközlő). A népi emlékvéskultúra máig továbbélő elemei közé sorolható a *dall* (dallos) írásforma, illetve egyes keresztnévek régies, hagyományos vagy becézett, familiáris írásmódja (*Ferencz, Irénke, Zoli*). Érdemes szólnunk a nagy kezdőbetűs főnevekről is, noha ezek száma nem túl nagy. A hónapok neveit, a hét napjait következetesen nagybetűvel írja (*Január, Vasárnap, Kedden*); az egyházi ünnepek neveivel már nem következetes (*Urnapja, de vízkereszt*). Rendezvények, intézmények, tisztségek nevei néha nagybetűvel íródnak (*Olimpia, Kőolajfőnök, Szenátor*). Alárendelt tagmondatok is kezdődhetnek nagybetűvel: „*1917. (...) jelent meg a Szűzanya (...) / Egy kis hegyi faluba...*” Kimondottan érzelmi-emotív okból íródhattak nagybetűvel a szülőket, közeli rokonokat jelölő rokonsági terminusok: *Anyuka, Apuka, Keresztapám*. Népetimológias névalakokkal, kiejtés szerinti lejegyzésekkel szintén találkozunk (*Hárfagon, Nyűjork*).

Az előbbieken folyamán már szót ejtettünk a feljegyzések műfaji besorolhatóságának nehézségeiről, ezek közül inkább a feljegyzések materiális kivitelezését, valamint heterogén, rendszerezés nélküli elrendeződését/megjelenését emelve ki. Ugyanebben az összefüggésben kell hangsúlyoznunk a

feljegyzések meglepően változatos tematikáját: a falubeli pap és a rokonok, budapesti színművészek elhalálozásától kezdve a rózsauletetésen keresztül Mátyás királyig, úrhajóig és lézersugárig – oly széles tematika ez, ami az eddig vizsgált paraszti írásbeliség műfajaiba való besorolást eleve képtelen vállalkozássá teszi. Megoldhatnánk a kérdést „salamoni módon” úgy, hogy azt mondjuk: több, lényegében különböző feljegyzés-sor keveredik itt ugyanazon egy materiális közegben (hordozóanyagon), de ez a – nyilván az adatközlő hanyagságából eredő – összekevertség még nem ok arra, hogy mi ezeket a különböző feljegyzés-sorokat ne határoljuk el egymástól. Ez így rendjén is volna, ha nem vennénk figyelembe azokat a nagyon is szembe-tűnő szempontokat, amelyek ezt a szövegtörzset, úgy ahogy van, egységgé szervezik. Figyelmesebb szemügyrevétel után joggal állíthatjuk ugyanis, hogy a különböző tematikájú részek nem választhatók külön már csak azért sem, mert az így nyert kisebb korpuszok szintén nem vezetnének a műfaji kérdés megoldásához, lévén, hogy ezek talán még több „műfaji rendelkezést” mutatnának, mint az egész együtt. Tekintsük példaként az időjárásról, gazdaságról, házimunkával kapcsolatos részt. Az olvasó szinte első pillantásra láthatja, hogy nem a szó hagyományos értelmében vehető „gazdasági naplóval” állunk itt szemben; nemcsak azért, mert az időrendi sorrendet nem tartja be – sokkal inkább azért, mert a feljegyzések 90%-a nem gyakorlati céllal készült, ami pedig a gazdasági naplónak elsődleges kritériuma.² Az ezen címszó alá sorolható feljegyzések sem születtek más indítástól, mint pl. a dalok, versek, emlékek, illetve a feljegyzések egésze: emlékek, megörökítésre méltónak ítélt dolgok halmazával találkozunk itt. A megörökítést nem mások, hanem (saját bevallása szerint is) önmaga számára végezte az adatközlő: egyrészt saját életének kisebb-nagyobb eseményeit próbálta meg rögzíteni (pl. „elszédültem a konyhában”), illetve azon eseményeket, amelyek többé-kevésbé befolyásolták az életét (ide vehető a családi krónika: születések, halálesetek, költözködések stb.; az időjárás szélsőséges megnyilvánulásai,³ valamint a ház körül bekövetkezett apró-cseprő hétköznapi események, amelyek szintén tagolták valamiképpen az életidejét: faültetés, vásárlások, kotlóültetés stb.). Másrészt ezt a szűkös információtömböt megpróbálta dúsítani különböző közegeken keresztül érkező többletinformációkkal: ez az eljárás nyilván – az információigény kielégítésén túl – a világtól való elzártság érzésétől való szabadulást is hivatott szolgálni (egyébiránt, gondolom, nem is lehettek volna érdekesek számára az ilyen információk, mint „*október 15-én kezdődik a rendes fűtés Budapesten a lakóházakban.*”). Az apró részletekre, különlegességekre, mellékárnyalatokra való koncentráció igen hangsúlyos szerephez jut a feljegyzések leg-többjében. A rokonság, a faluközösség eseménytörténetéből rendszerint a halálesetekre, születésekre figyel leginkább a „kollektív emlékezet”:⁴ ugyan-ezen információkat kell tehát kiszűrni a távolabbról érkező információáradatból is, hogy azt a környezetet, azt a világot, ahonnan ezek az információk

érkeznek, szintén „maradékalanul” integrálhassuk kognitív térképünkbe, belülről, azaz ne pusztán kívülrőlként szemlélhessük. A feljegyzés ténye/aktusa már önmagában is egyfajta intim kapcsolatot teremt meg a feljegyzett információval (implikálja azt, hogy a feljegyzett információ valamiféle fontos számomra), közvetve az információ tárgyával is (l. pl. az egyes színészek neveinek becézett, familiáris írását, amely elterjedt az egész népi írásbeliségben). Továbbá a feljegyzések időtállósága konzerválja is ezt a kapcsolatot, a feljegyzések újrafellapozása, bármikori újraolvashatósága/szemlélhetősége révén. Ebben az esetben ezeket az aspektusokat fontosabbnak, előbbrevalónak ítélem a pusztá emlékezetmeghosszabbítás intencionálásánál.

A feljegyzések készítésének célját tehát egyfelől a kognitív térkép (mint a világról birtokolt információs bázis) kiszélesítésében jelölhetnők meg, másrészt nem mellőzhető az egyes információkhoz való egyéni viszonyulás sem, ami megnyilvánul egyrészt az egyes információk rögzítésének módjában, „stílusában”, másrészt (ritkábban) rövid reflexiók formájában. Ezek a reflexiók, megfogalmazások nem lépnek ugyan túl a közhelyek szintjén, mégis fontosak, mint olyan szövegelemek, amelyek jócskán túlmutatnak a pusztá információrögzítés szándékán. Szólnunk kell továbbá az adatközlő esztétikumigényéről, esztétikumhoz való viszonyulásáról, ami a feljegyzések egy részében, illetve a gyűjteményekben körvonalazódik. A táncdalokkal, „magyar nótákkal”, „előadásokkal” kapcsolatos egyes feljegyzések beszédesen tanúsítják, hogy az adatközlő a táncdalműfaj mely rétegét, az operettműfaj, a színműirodalom mely részét kedveli, tartja figyelemre méltónak. Hasonlóképpen tanúskodnak a feljegyzett könyvcímek az irodalommal kialakított kapcsolatáról; itt föltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy a szerzőket nem, csak a címeket rögzítette. Ezek a címek többségükben az 1920–1930–1940-es évek ponyvairodalmát vonultatják fel előttünk. Érdekes tényként regisztrálható, hogy a remekművek esetében a szerzők nevét is följegyezte az adatközlő. Hogy ez valóban az illető művek esztétikai minőségének tulajdonítható-e, arra a beszélgetések folyamán nem derült fény. Kiderült viszont, hogy a folyóiratokból, képeslapokból (Lányok, Asszonyok [a Szovjetszkaja Zsenscsina magyar fordítása], Dolgozó Nő, Új Élet, Jóbarát, Napsugár és kisebb számban egyéb lapok) a családdal, családi élettel kapcsolatos folytatásokat szerette böngészgetni, amíg látott olvasni. Hiába próbáltam kérni, konkrét szüzséket már nem tudott felidézni (vagy túl fárasztónak tartotta a hosszadalmas mesélést – még részletek felidézésére sem vállalkozott). Feljegyzései közül az irodalommal kapcsolatos apperceptív tevékenysége szempontjából sokatmondónak tartom az általa emlékezetből felidézett (*Az óra*), ill. közvetlenül lemásolt verseket: ezek részint az idill iránti fokozott fogékonyságról, részint az allegória értéséről/értékeléséről tanúskodnak. Általában szólva az irodalmat nemigen értékelte többre, mint bármely más hasznos időtöltést; az irodalom feladatául – a szórakoz-

tatáson túl – a példaadást jelölte meg; a szépnek, az erkölcsösnek a felmutatását a világ rosszaságaival szemben. Hangsúlyozottan az idill, az ideálizálás mellett foglalt állást nemcsak az irodalom, hanem a képzőművészetek kapcsán is. Ugyanezen területen a „valósághű ábrázolás” kérdése is felmerült. Lelkesülten mutogatta a Lányok, Asszonyok színes rajzait, a „*tisztára valóságos*” minősítéssel illetve őket. Kikerestem egy öregasszonyt ábrázoló, ugyanolyan stílusban készült rajtot: ez nem tetszett az adatközlőnek, mert (saját vallomása szerint) számára az öregedést, az elmúlást asszociálta. A képzőművészetből is csak azt fogadta el tehát, ami a mindennapok gondjait, bajait feledteti, túllép a mindennapok realitásán, az idill felé. Téves lenne azonban azt hinnünk ezek alapján, hogy a művészi kivitelezés módja nem érdekli: az énekesek nevei mellett olykor szerepelnek különböző disztinkciók (érdekes hangú, kellemes hangú, jó stb.), amelyek arról tanúskodnak, hogy számára nemcsak a téma és a mű fontos, hanem a realizáló egyéniség is. Vannak kedvenc és kevésbé kedvenc művészei.

A feljegyzéseket figyelmesebben szemlélve, az adatközlő kognitív térképére jellemző különböző világrépelemeket is megpróbálhatunk kibontani. Így pl. egyes időpontok részletező megjelölése az adatközlő azon meggyőződésére látszik utalni, miszerint a kiemelkedően fontos életesemények jelentős, kiemelkedő időpontokban következnek be. A tisztelettel, csodálattal övezett esperes halála úrnapijára, a világ fölött győzedelmes Jézus diadalünepére esik, biztató jelként arra nézve, hogy a nevezett személy üdvösségre jutott. A szeretett édesapa halála péntekre, a Megváltó kinszenvedésének és halálának napjára esik; ennek kiemelése is hasonló konnotációval bírhat. A katonaságtól való leszerelés vasárnapra, a feltámadás napjára esik, még hozzá reggelre, ami szintén az újrakezdés fogalmát, lehetőségét implikálja. Szt. István koronája vízkereszt napján került vissza Budapestre stb. A „két veszett kutya” (Ceausescu házaspár) kivégzésének dátuma mellett pedig értelemszerűen nincs feltüntetve, hogy az karácsony első napjára esett.

A szocialista politikusokat, államfőket következetesen „*miniszter ur*”-nak nevezi feljegyzéseiben az adatközlő. Tudomásom szerint ez a sztereotip fogalomkapcsolás az idősebb (hatvanon felüli) félparaszti-paraszti réteghez tartozók kognitív térképének máig gyakran felbukkanó eleme: eredetét tekintve 1848-ra nyúlik vissza, amikor a monarchiát felváltani akaró demokrácia újonnan alapított kormányzati szervét „első felelős minisztériumnak” nevezi, Kossuth maga miniszterelnökként lép fel. Az analógia lehetősége, azt hiszem, kézenfekvő, hiszen az ötvenes évektől kezdve a szocialista-kommunista politika is demokráciának nevezte a saját kormányzati formáját.

Az adatközlő vallásos meggyőződésének olyan elemeivel találkozhatunk a feljegyzésekben egészen konkrét formában, mint a gondviseléshit (*Az óra*), a purgatórium (*Óh mindenható*), a Szűzanya különös tisztelete, Patrona Hungariae-gondolat (*Boldogasszony anyánk*). A halálfélelem és a

halál utáni élet hite kapcsolódik együvé az egyik szentenciaszerű szöveg-egységben (Az utolsó lakóhely a sír). A nagy család, a gyerekvállalás pozitív értékelése szintén összefüggésbe hozható a katolikus hittel: ezt a pozitív értékelést látszik kifejezni néhány feljegyzés (kutatómérnöknek nyolc gyermeke van, 19 éves asszonynak 3 iker kislánya van). A vallásos gondolatok mellett egyes hiedelemelemek is megférnek: 1984. április 1. nagyon rossz nap volt; január 1-én, azaz újesztendő napján tett a lámpába új belet, szintén ekkor cserélte a rádióban az elemet. A cselekedet szimbolikus vonatkozása, tekintve, hogy feljegyzésre is került, aligha vitatható.

A gyűjtemények vizsgálata szintén kettős eredményhez vezetett: kiderült, hogy a gyűjtés folyamán az adatközlő számára körülbelül egyforma súllyal esett latba az egyes objektumok információs értéke és esztétikai értéke. A színes folyóiratokat nemcsak a rajzok, fotók, ábrák miatt gyűjtötte, hanem a bennük levő írások információs értéke miatt is; a képeslapokat, üdvözlőlappokat szintén egyformán eltette esztétikai-érzelmi és hírértékük miatt. Hasonló a helyzet a címke- és csomagolóanyag-gyűjteménnyel is: ezek egy részét több indokból is eltette (esztétikum, emlék, a feljegyzések hordozóanyaga), másokat csak esztétikumuk miatt, másokat csak emlék-voltuk miatt – és a lehetséges variációk közül mindenik előfordul, el egészen a fehér staniclidarabok esetéig, amelyek (egyébként nagyon kevés számban: 3-4 darab) pusztán a feljegyzések hordozóanyagaként integrálódtak ebbe a különleges komplexumba. Hogy milyen többszörös szemiozison mehet itt keresztül pl. egy makarónis papír, egy konzervdoboz címkéje, egy babérleveles zacskó? Íme néhány jelentés, amelynek hordozójává válhat: a. a civilizált világban ilyen termék is létezik; b. ezt a terméket én egyszer megkóstoltam (visszaemlékezés akár a konkrét élményre [íz, illatok stb.], akár az ahhoz kapcsolódó valamilyen mellékes momentumra: pl. akkor járt a háznál X. Y., aki szintén evett abból a bizonyos termékből); c. mennyi volt az ára annak a terméknek; d. akkor ez a termék ilyen csomagolással rendelkezett (ami 10–20 év távlatából szintén hírértéket jelent). Túl mindez az illető objektum esztétikumán és egyéb felhasználhatóságán (pl. lehet rá jegyzetelni, könyvjelzőnek lehet használni, füzetborítót készíteni belőle stb.). Hasonlóképpen (komplex szemiozissal) magyarázhatnánk olyan napilapok jelenlétét a gyűjteményben, amelyeket maga az adatközlő úgy értékelt, hogy „egy értelmes szó *sincs bennük*”. Még egyszer megjegyezzük az itt megállapítottak nyomán, hogy ezek az objektumok különféle – inherens vagy tulajdonított – kvalitásaik révén sokféleképpen szegmentálnak egy különben eseménytelenül összemosódó életfolyamatot.

A jegyzetek, gyűjtemények rendszerállagáról, az egyes elemek többé-kevésbé laza szintaktikájáról részletesen szóltunk a módszertani részben, ahol a jegyzetelési technika, illetve gyűjteménykészítés legfontosabb ismertetőjegyei között emlegettük a – kommutatív, asszociatív szövegegységek, objektumok jelenlétével magyarázható – nagyfokú mobilizálhatóság-

got, bizonyos fokig való szabadon alakíthatóságot. Ehhez még csak annyit fűznék hozzá, hogy az adatközlő maga sem tartott szükségesnek (saját elmondása szerint) semmiféle megjelölést a legújabbban följegyzett információk esetleges visszakeresésére sem. Kivételt képez a napi rádióműsor reggelenkénti feljegyzése, ami rendszerint az éjjeliszekrényén marad a nap folyamán, vagy valamilyen „könyvjelzővel” bejelöli az éppen használt füzetben a napi rádióműsor helyét. Időrendi sorrend pontos megállapítása már csak azért is lehetetlen az egyes információk feljegyzését illetően, mert az egyes füzeteket sem egymás után használta, hanem egymással párhuzamosan, hol egyiket, hol másikat.

Ez a lazán illeszkedő szintagmatika teszi érthetővé azt is, hogy az idők folyamán gyűjteményeiből, feljegyzéseiből kihullott, elveszett objektumok elvesztését sohasem fájlalta túlságosan. Számára sem a lezártág, a lekerekítettség, befejezettség szempontjai voltak tehát mérvadóak, hanem a változékonyság, nyitottság, szabadon alakíthatóság szempontjai. Természetesen mindemellett a feljegyzéseket, gyűjteményeket körültekintően, gondosan őrzi, igyekeztve óvni azokat a környezet káros hatásaitól. Mondanunk sem kell, hogy legintimebben ragaszkodik följegyzéseihez, ill. az azokhoz kapcsolódó címkegyűjteményhez, csomagolóanyagokhoz. Ezeket (kb. 10 füzetnyi, ill. füzetborítónyi anyag) kartondobozban tárolja, közel az ágyához. A képeslapokat – néhány családi fényképpel együtt – csokoládés dobozokban, a folyóiratok egy részét kartondobozban, más részét csomagolópapírban, fiókban tárolja. Folyóirat- és lapgyűjteménye kb. 350 darabra tehető.

Környezete jegyzetelő, gyűjteménykészítő tevékenységét nemigen értékelte pozitívan; vagy dologtalansággal, vagy pótcselekvésként, teljesen haszontalan, gyermeteg tevékenységként magyarázták. Saját maga lemondóan nyilatkozott följegyzéseinek, gyűjteményeinek halála utáni sorsáról („egyszer befűt velük valaki”). Egyedül testvérének gyerekei értékelték pozitívan ilyen irányú tevékenységét; mint láttuk, ők voltak azok is, akik iskolás korukban a füzeteket szolgáltatták a jegyzeteléshez, továbbá kiolvasott folyóirataikat (Napsugár, Jóbarát) neki ajándékozták; egyik öccsétől kapta ajándékba a Dolgozó Nő sok számát; volt barátnőjétől az Új Élet és a Dolgozó Nő egyes számait; a Lányok, Asszonyok egyes számait az érmihályfalvi piacon vásárolta a színes folyóiratokat, könyveket szintén kedvelő édesanya, számonként.

JEGYZETEK

1. Csobán Teréz, 63.
2. Gyenis 1965, 169.
3. Gyenis 1965, 164: „A különféle emlékirásokról, melyek valamiképpen közelállnak a paraszti élethez, közismert, hogy bennük »szörnyű elemi csapások szakadatlan sorozata« tárul elénk.” Jól megfigyelhető ez adatközlőknél is, aki följegyzéseiben borzasztó nagy vihart, felhőszakadást, borzasztó nagy jeget, satöbbit emleget.
4. Gyenis 1965, 166: „Emellett krónikaírónk a konkrét életrajzi anyagra is kitér, személyének, családjának fontos életeseményeiről rendre beszámol, sőt – az epizódokban – sok, apró, de jellegzetes magánéleti eseményről értesít. Így a konkrét személyére vonatkozó közlésekből és a közesemények mögött meghúzódó, de önmagára tekintő jelzésekből tudja megmintázni önmagát. Ez a törekvése nyilvánvalóan nem tudatos...” Mindezeket, úgy vélem, az itt elemzett szövegtörzshöz is érvényesnek tekinthetjük, természetesen azzal a megszorítással, hogy itt nem nagyterjedelmű prózai alkotásról van szó.

IRODALOM

GYENIS Vilmos

1965 Emlékirat és parasztkrónika. Irodalomtörténeti Közlemények. LXIX. 152–171.

FÜGGELÉK

A. Család, rokonok, ismerősök

1977. Március 14. én operáltak Danikát vakbél gyuladással.

és 1977 Junius 13. án Hétfőn a Rekszi megharapta délután fél 7. kor.

1989. Január elsején kaptam a Hédikéjék menyasszonyi képét

1989. Január. 15. én Vasárnap reggel szerelt le a katonaságtól.

1971. Március 12 Pénteken meghalt Apuka 82 éves volt.

1971. Április 19-én meghalt Béres Esztike 58. éves volt.

Csomós László meghalt 1976.

Szeptember. 15. én. 63 éves
korában halálát baleset okozta.

Béres Imre meghalt 1979.

Május 12. én. 64 éves volt.

Gámpe Károly esperes ur
meghalt 1984. Junius. 21.
élt 74. évett. Éppen Ur-
napja volt.

1977 Decemb... 24. én
költöztek el Daniék.

Stéfán György meghalt
1977. Decemb... 19 én.

79 éves volt.

Stéfán mama meghalt
1983. Március 13. án.

élt 81. évet. Tizenötödi-
kénhejjezték örök nyuga-
lomra.

Október 13 án volt itt Anna. 1981
és Novemb... 2. án. és 30. án.

1982. Január 24. Vasárnap megint
itt volt. és Március 27 én. (következő lapon)

Bánházi György meghalt 1972.

Április 21 én. 42 éves volt.

a fia. Bánházi Tibor meghalt

Augusztus 18 án élt 17. évet.

1981. Szeptember 12 én

jött haza Endre

Október 5. óta dolgozik

Nagyváradon a Sintézába

1984. Szeptember 5 én

meghalt Keresztapám

élt 80. évet a jó

Isten nyugtassa meg.

1981. Julius 16 án meghalt.

Csomós János drágajó

nagybátyám élt – 78. évet

Csomós Jánosné.

meghalt 1984. Auguszt

tus 14 én élt, 78 évet

1988. Május hónapban

váltak el Annától tör-
vényesen.

*Julius. 24. én Vasárnap
költöztek Marikáék
1988. Julius 31 én.
született Csobán Tünde
1993. Január 15 én
temették Turucz bácsit
élt 71 évet.
1970. Április 4. én. költöztek el a
Feketefaluból Janibátyáék
1970. November 15 én. költöztek
ide Daniék.
1974. Junius elseje óta dolgozik
Nagyváradon mint épület
asztalos.
Elszédültem a
konyhában
1982 ben Május 21
12 óra Dél pirula*

B. Politika, történelem

*Váji Péter miniszter ur. 54 éves.
korában megégett a gyárban.
Az orosz miniszter ur
Leonyid Iljics Brezsnyev.
meghalt 1982 November 10.
élt. 76 évet.
Kádár János miniszter ur.
1982 Május 25 én
volt 70 éves.
1978. Január 6 án. vizkereszt
napján került vissza
Szent István koronája
Budapestre.
Mátyás király 47. éves korában
halt meg:
1945 ben szólalt meg újra a rádió-
adó.
Jurij Ivánovits Andropov
Mátyás király törvénytelen fia
Korvín János.
Csernyenkó orosz miniszter ur
temetése 1985
Március 13. án volt.*

53 ezer rossz szavazat
Tőkés László Szenátor.
December. 25. én

1989. év
végezték ki a két
veszet kutyát.

C. Vallás:

Óh mindenható Uram Istenem!
isteni fiadnak. Jézusnak a
gehtszemáni kertben fojt drága
vérére kérlek! szabadítsd
meg a tisztuló lelkeket.
kiáltésképpen pedig a legelhagya-
tottabbat mindnyájok közt és
vezesd be dicsőségedbe, hogy
téged dicsérjen és áldjon
mindörökké. Ámen.

Dicsérjétek az urat
Szerdán délután fél 3. óra
Tevagy földi éltünk

Az óra.

Bármerre járok mindég egy
óra van velem.

Megbízható barát ez
kísér hűségesen.

Nagy mester alkotása
művészi gépezet.

Ha busulok s örülök
oly lázasan ketyeg.

Ha majd elromlik egyszer
nem lesz már újra jó.

Mig kezében nem veszi
a művész – alkotó.

Elkell menni hozzá
messze lakik nagyon.

Végtelenség honában
tul földön csillagon.

Az órát neki félve, s
hálással nyujtom át.

Nem én rontottam el
Uram magától megált.

Boldog asszony

*anyánk régi nagy
1917. Julius hónap-
ban jelent meg a
Szűzanya a három
kis liba pásztornak
Egy kis hegyi faluba
a falu neve Fati-
ma.*

D. Kuriozitások, egyebek

*Május 25. én Pénteken délután
szált fel az űrhajó. (1963?)
Gobi Hilda 60. éves 1963 ban.
Egy 35 éves férfi volt az első beteg
akinek vese ültetést végez-
tek Budapesten 1973. Január 31.
Az operáció két és fél órahosszáig
tartott Négy orvos végezte a
műtétet de sajnos Március. 8 án
meghalt.*

*Dr. Palócz László kutató mérnök-
nek Nyolc gyermeke van.
Zalatnai Sarolta 24 éves. 1973.
Ajtai Andor művész ur 70 éves. 197(?)
Darvas József író meghalt 62-
éves korában 1973. Decemb. 3. án
Egy kaukázusi férfi meghalt
168. éves korában.*

*Honthi Hanna művésznő 80. éves-
v volt 1973. Február 24. én.
Bikádi György művész ur 52 éves
korában meghalt 1973. ban.
Orsika és Dórika testvérek
A nagyobbik 5 éves a kisebbik 4 éves
és egy 11 éves fiu egy bottal
agyon verte őket kint a tarló
földön.*

*1977. Március. 4. én. Péntek este
nagyerejű földrengés pusztított
Bukarestben.*

*A halottak száma a rádió
szerint 1570.*

Simándi József művész ur

1976. Szeptember 17 én volt
60. éves

Kazal László művész u(r)
meghalt 1983 Május 10 én
72 éves volt.

19. éves asszonynak 3 ikker
kislánya van.

Október 15 én kezdődik a rendes
fűtés Budapesten a lakóházakban.

1977. Január ban kezdte meg
adás át a 2000. vattos rádió adó.

103 éves bábanéni 1971. ben
A Spanyolországi Bazilika 271. m
hosszu előtte van egy 150 méter
magas kereszt.

Sirilla György át uszta a Dunát
Szilveszter este fél 6. kor.

Simándi József művész ur
születet 1916 ban 1945 óta
énekel Autószerelő volt régen

Rutkai Éva művésznő született 1927
ben.

Egy Kaukázusban születet férfi
168 évig élt.

Afrikában asszonyt vesznek a vásáron.

Egy 19 éves fiu 265 órát-
töltött a romok alatt
Bukarestben.

Delhi India fővárossa.

1970. Május 14 én volt
a nagy árvíz Szatmáron

Egy férfi 28 évig élt az őserdőben
1972 ben találtak rá a Va-
dászok 56. éves korában.

1872. Febrár 8 án született Fráter
Lóránd hegedű művész és nótás
kapitány Érsemjénben.

Meghalt 1930. ban. Március 12.
ben Tolnai Klári művésznő 70.
éves.

4 és fél m magas elefánt 50 mázsa
Fényes Szabolcs zeneszerző 70 éves
április 26. án. (1982)

Sütő A.... szeme operalá
sa 3 és fél órahosszáig
tartott.

5 és fél ezer kiló m. Pesthez München
Lézer sugár fekélyes beteget gyógyít
Gobi Hilda művésznő.

Olasz családból származik.
1906. ban találták fel a rádiót
Mérnökből lett színész

Latinovics Zoltán művész ur
A Skála áruház 3 emeletes és
20 ezer négyzetméteren fekszik.

Bilicsi Tivadar művész ur
meghalt 1981. Julius 11. én.
80. éves volt.

A világhírű komikus
Latabár Kálmán művész ur
meghalt 1970. Január 11. én
Az északi jeges tengeren 33 m.
vastag a jég

Fél évig nem megy le a nap
És a másik fél évig sötét van
Ha jön a vihar a kutyák
hengergőznek a jegen

40 fok hideg van
Latinovics Zoltán művész ur
meghalt 1976. Junius 4. én
45. éves let volna.

1968. ban. a Kőolaj finomító gyárban
Október 16. án kilenc órakor
Szászhalombatyán tűz ütött ki a ke-
mencékből és meg éget nyolc ember
hét férfi és egy asszony lmaradt 11. árva
gyerek.

14 ezer kilométerre van Budapest
Megszikóhoz. Megszikó hét millió
lakos.

A nagy Olimpián
Megszikóban.

10. Arany érem.

10. Ezüst érem.

10. Bronz érem.

Dolgozó nő. 1970. év.

szines. 12. drb. és 8 drb. nemszines.

1970. Május hónapban voltak a

nagy árvizek.

1970. Május 14. én volt az árviz (más helyen van)

Az utolsó lakóhely a sír.

Sinteza (így, nagy piros betűkkel egy

levélboríték hátoldalán)

1981. Julius 11 én

ledopta a 10 dik emeletről 3 gyer-

mekét az apa

